

UDC: 821.112

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ДИСКУРС ОПОВІДАННЯ Л. ФОН ЗАХЕР-МАЗОХА «ОПРИШОК»

Андрій Сав'юк

Аспірант,
Кафедра світової літератури і порівняльного літературознавства,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (УКРАЇНА),
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: savjukm@rambler.ru

РЕФЕРАТ

Мета. У статті розглянуто інтертекстуальний простір оповідання Л. фон Захер Мазоха «Опришок». Мета статті – на рівні форми та змісту визначити особливості актуалізації інтертекстуального дискурсу. **Дослідницька методика.** Дослідження ґрунтується на інтертекстуальному підході, який передбачає вивчення твору крізь призму діалогічної взаємодії літератур. Застосовано контакто-генетичний та типологічний методи, які допомагають визначити типи міжтекстуальних відношень. **Результати.** Дослідження оповідання «Опришок» у площині міжтекстової взаємодії довело наявність у ньому різно-рідних претекстів, які актуалізуються як у формі алюзії-деталі, так і відкритого цитатного запозичення. Специфічна особливість інтертекстуального простору оповідання пов'язана з авторськими інтенціями представити екзотичність гуцульського світу в контексті власного «міфу» Західної Європи, інших національних та культурних типів, показати його у контексті етноімагологічного взаємовідображення та сприймання. **Наукова новизна.** У статті вперше здійснено аналіз оповідання «Опришок» під кутом зору його взаємодії з іншими текстами, визначено типи відношень та рівень наближення до претексту. **Практичне значення.** Результати дослідження вказують на актуальність проблеми інтертекстуальності творчого доробку Л. фон Захер-Мазоха, що відкриває простір для подальших літературознавчих студій у вказаному руслі.

Ключові слова: інтертекстуальність, діалог, цитата, алюзія, національний тип, претекст.

INTERTEXTUAL DISCOURSE OF STORY «OPRYSHOK» BY L. VON SACHER-MASOCH

Andriy Savyuk

Postgraduate student,
Department of World Literature and Comparative Literature,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (UKRAINE),
76018, Ivano-Frankivsk, 57, Shevchenko Str.,
e-mail: savjukm@rambler.ru

ABSTRACT

Aim. The article examines the intertextual space of story «Opryshok» by L. von Sacher Masoch. The *aim* of this study is to define the peculiarities of the intertextual discourse on the form and content levels. **Methods.** The study is based on the intertextual approach which allows to consider the text in the light of dialogic interaction of literature. It is also applied contact-genetic and typological methods which help define the types of texts relations between. **Results.** Intertextual analysis of story «Opryshok» proves the presence in it a number of heterogeneous pretexts that are actualized in the form of allusions, details and quotational open borrowings. The specific feature of the intertextual space in the story is connected with the author's intentions to introduce the exotic Hutsul world in the context of its own «myth» of Western Europe, other national and cultural types; to show it in the context of ethnic mutual reflection and perception. **Scientific novelty.** For the first time it is analyzed story «Opryshok» from the perspective of its interaction with other texts. It is defined the types of relations and the levels of approaching to pretexts. **Practical significance.** Research results indicate the relevance of

intertextuality of the works by L. von Sacher-Masoch, which opens up the space for further literary studies in this direction.

Key words: intertextuality, dialogue, quotation, allusion, national type, pretext.

Розкриваючи специфічно галицькі теми та сюжети, навіть ті, що безпосередньо прив'язані до автохтонної історії краю, Леопольд фон Захер-Мазох не полишає інтертекстуальної практики, творячи «новітні» палімпсести відомих літературних фабул. Одним з таких художніх втілень є оповідання «Опришок».

Прикметно, що уже композиція твору відображає відому та часто вживану сюжетну модель. Письменник використовує «оповідь-обрамлення» (frame narrative). Первинна оповідь (primary narrative) відображає історію подорожі наратора та його козачка й товариства з двох польських панянок та двох молодих чоловіків, які у супроводі гуцула-опришка Миколи Оброка, вирушають у мандри східними Карпатами побачити Чорногору та озеро Несамовите. «Вбудована оповідь» (embodied narratives) або ж «вторинна оповідь» (secondary narratives) [1] – це розповідь старого опришка про свою гайдамацьку долю та Олексу Довбуша. Такий тип оповіді часто зустрічається у літературі, зокрема, за його принципом сконструйовані «Декамерон» Дж. Боккаччо та «Кентерберійські оповідання» Дж. Чосера. Тож автор вдається до давньої наративної моделі. Зв'язок між первинним і вставленим наративом доволі щільний, обидва функціонують як повноцінні оповіді, що впливає на сприйняття та інтерпретацію тексту загалом. Оповідач первинного наративу відкрито ототожнюється з автором у тексті – один з персонажів (капелан) промовляє: «Тож спробуйте щастя, пане Захер» [7, с. 85], у іншому місці: «Як Ви можете залишатися таким незворушним, пане Захер-Мазох?» [7, с. 90]. Вставлений ж наратив перекладено «в уста» гірського розбійника Миколи Оброка, і саме його сюжетна історія стає основою для визначення назви тексту, відтак домінантною теми. Отже, автор умовно перекладає відповідальність за відображену «опришківську тему» на безпосереднього учасника антифеодального руху, посилюючи емоційний ефект та вразливість оповідної структури, акцентуючи саме її смислово вагомість у структурі тексту.

Оповідна історія твору «Опришок» відображає часто вживану письменником практику обрамлення сюжету «мисливською рамкою», як-то бачимо у циклі «Заповіт Каїна». Окремі дослідники відзначають кількааспектну проявленість «мисливської теми» у Леопольда фон Захер-Мазоха: «Тематичну (мотив полювання), наратологічну (мисливець зі зброєю як оповідна інстанція) і глибинно-психологічну (архетипно закладені у самому феномені мисливства моменти субверсії, насилля і еротики)» [6, с. 50]. Сміслові координати кожного з цих аспектів можна реконструювати, лише вдаючись до інтертекстуальних зіставлень, себто відтворюючи тяглість конкретної проблеми в історико-літературній проекції та визначаючи особливість Мазохової. Так, для Лариси Полубояринової мисливські пасажі Л. фон Захер-Мазоха схожі на Тургенівські. Проте більш пильний погляд на тексти письменника виявляє лише формальну схожість, на рівні окремих краплень, деталей. У Л. фон Захер-Мазоха вони виконують функцію скупих фантомних сюжетних одиниць, тоді як у І. Тургенєва мисливські описи мають повноцінну референційну, класичну відповід-

ність. Тому в контексті наративної практики Мазоха варто відзначати вагомість «рамкових конструкцій», в яких оповідне обрамлення припадає на долю оповідача-мисливця» [6, с. 51]. Австрійський письменник «нараторологічно рухається в сторону, протилежну тургенівській відсутності фабули, інтриги, дії, драматичного сюжету – до традиційної, сюжетно закругленої новели західного зразка» [6, с. 52]. Таким чином, нараторологічна практика Л. фон Захер-Мазоха більш схожа до західноєвропейських оповідних моделей, письменник нашаровує відомі сюжетні конструкти та окремі мотиви в художній простір галицького світу.

Оповідання «Опришок» демонструє багаторівневність інтертексту Захер-Мазоха. Опривчивши власне авторство, «гомодієгетичний наратор» (Ж. Жетт) вводить у текст алюзії з числа своїх улюблених літературних, мистецьких і філософських взірців. Притім, вони не завжди пов'язані з провідною сюжетною лінією, часом виглядають як відступи, в яких автор прагне продемонструвати вагомість власного світоглядного «я» в оповідній структурі. Так, уже на першій сторінці оповідання згадано неґацію А. Шопенгауера до жіночої статі: «Я, власне кажучи, ненавидів прекрасну половину людства, яку Артур Шопенгауер однозначно вважав бридкою, не більше за свого слугу» [7, с. 80]. Відомі історичні та літературні персони стають інтертекстуальним додатком для характеристик кожного з персонажів. У такий спосіб формується особливий стиль характеротворення – через підкреслення схожості кожного з типів до знаного взірця. Автор текстуально уводить персонажів карпатської мандрівки в широкий міжнаціональний контекст, формуючи своєрідну мультикультуральну візію образів. Так, кавалер обидвох польок, що грає роль професора й природодослідника має мавпячу голову, яку «зазвичай називають «сократівською» (грецький контекст. – А. С.), з жовтою шкірою, наче у мумії єгипетського фараона (єгипетський. – А. С.), який п'ять тисяч років пролежав у якійсь піраміді <...> він вирізнявся своїм одягом від Нанкінґа (китайський. – А. С.), лакованими мештами» [7, с. 81]. Балакучий та галантний хірург, що розмовляє тоном, який не визнає заперечень, «схожий на великого Наполеона й на малого Генріха Ляубе водночас» [7, с. 81] – французький та німецький контексти.

Підкреслюючи екзотичність карпатського краю, письменник повсякчас вдається до порівнянь і зіставлень місцевих топосів, образів, фольклору тощо зі світовими зразками. Так, ампліфікативною є авторська художня інтерпретація поняття «гуцул». Окрім доволі широких і розлогих характеристик сили, величі, мужності та гордості цього етносу, все ж окреслення їхніх етнокультурних особливостей провадиться за допомоги інтертекстуальних маркерів – від прихованих міжтекстових деталей-алюзій до відкритих цитувань та енциклопедичних, словникових пояснень. Спектр таких залучень теж полікультурний. Розпочинає автор з віддаленої аналогії: «Наша земля має щось спільне з *преріями*, і гуцули нічим не поступаються *індіанцям* (виділення наше)» [7, с. 81]. Оцінка етносу в світових координатах надалі фокусується межами слов'янської (української. – А. С.) спільноти: «<...> незважаючи на спільну для українців мову, ми маємо тут справу з відособленим племенем великої *слов'янської раси*, яке надзвичайно мало схоже на своїх братів. Здебільшого *слов'яни* – землероби,

одначе наші *гуцули*, як і *козаки*, збереглися у цих неприступних горах, де вони живуть, як *народ пастухів та вершників*. Чоловіки, жінки й діти змалечку на коні. Мужні, хоробрі, сповнені непереможної любові до *свободи*, вони в усі часи зберігали свою *незалежність*» [7, с. 82]. Враховуючи те, що цитовані фрагменти стоять поруч, відбувається взаємонакладення домінантних семіотичних одиниць у межах смислового ряду – «прерії-індіанці-слов'янська раса-гуцули-козаки-народ пастухів та вершників-свобода-незалежність». Водночас вони позначають додатковий текстуальний простір, що розкривається і залежить від інтелектуальної та мовної проникливості реципієнта, адже читач розуміє кожен з визначених одиниць на основі власного читацького досвіду, ототожнюючи їх у власній «рецептивній пам'яті» з конкретними відповідниками.

Розгортаючи та по-своєму конкретизуючи семантику лексеми «гуцули», Л. фон Захер-Мазох надалі вдається до лексикографічних, історичних, літературних, фольклорних та міфологічних контекстів: «<...> дехто виводить його походження від валахського «гуц», тобто «сильний» <...>. Інші вважають, що у пору татарських набігів на рівнинні простори України, коли татари брали людей у ясир і гнали їх, немов худобу, у неволю, гуцули втекли на своїх чорних конях у гори <...>, бо у деяких таємничих гуцульських звичаях пробивається глибока туга за первісною батьківщиною, далекими високими скелями та далеким безкраїм морем, і знаходить своє вираження у піснях та загадкових словах» [7, с. 83]. Схожу версію походження гуцулів згадує один з персонажів драми Ю. Федьковича «Добуш, або громовий топір і знахарський хрест»: «Відколи / Ми побереже моря Чорного / Нехали і в сих горах оселилися, / То гуцул волен був» [2, с. 344]. Про те, що Леопольд фон Захер-Мазох знав тексти Ю. Федьковича, орієнтувався на його трактування опришківської та гуцульської теми, свідчить не лише пафос піднесеності та глорифікації, а й відкрите цитування текстів буковинського письменника. Зокрема, в оповіданні пастух Грегор співає тужливу пісню про Добуша, що насправді є довільним авторським переспівом фрагменту балади Ю. Федьковича «Добуш» [7, с. 103–104]. Тож цілком очевидно, що версія українського письменника про життя та смерть відомого карпатського опришка є одним з претекстів Мазохового оповідання.

Письменник наводить цілий ряд наукових та псевдонаукових доказів, що дозволяють йому протягнути лінії антропометричної зв'язності між гуцульським етносом та іншими. Відтак, первісна батьківщина гуцулів знаходиться не деінде, «як на Кавказі» [7, с. 83]. Аргументується це авторитетними висновками чеського ботаніка, зоолога, ентомолога, професора природознавства Фрідріха Коленаті [3]: «Учений, мандрівник, професор Коленаті побачив у мешканців того краю (Кавказу. – А. С.) не тільки таку ж самобудову тіла, схожу домашню утвар та звичаї, таких самих споріднених з арабською расою коней, але знайшов ще й схожі з гуцульськими оригіналами зразки вишивок на сорочках та вбранні» [7, с. 83]. Подібну інтерпретацію виказував у своїй праці «Антропологічні особливості українського народу» антрополог Федір Вовк.

Про давність етносу свідчить і те, що гуцули часто називають своє військове товариство легінями, що «походить від римського слова легіонер» [7, с. 83]. Відтак, у гуцульському світі Захер-Мазох бачить і римську етноментальну традицію, адже «вони лаються іменем Плутона і закликають на допомогу «мужнього лицаря Марса» [7, с. 84]. Тут, на Гуцульщині, навіть присутні сліди римського поета Овідія, бо «одна гора біля Кутів зветься горою Овідія» [7, с.84] і «цілком можливо, що за час свого заслання на узбережжі Чорного моря великий римський поет побував і на слов'янській коломиїській землі, бо про перебування тут римлян свідчать численні знахідки римських каменів та монет» [7, с. 84]. У такий спосіб автор неухильно прагне прив'язати любий його серцю гуцульський світ до давніх культурних цивілізацій, не цураючись відвертих містифікацій та звертаючись до вигаданих формальних збігів. Проте тут більше важить те, що ці згадки інтертекстуально поглиблюють трактування гуцульської теми, виказують зумисну авторську інтенцію проявити в гуцульському світі різні культурно-національні традиції та форми. Зрештою, навіть у описах гуцульських сіл та пейзажів письменник вдається до подібних порівнянь: «візантійські бані сільської церкви», або ж «скеля, що нависала над стежкою, наче тріумфальна арка часів римських цезарів» [7, с. 96]. Тож і з легендарним Довбушем у нього може зрівнятися «хіба Самсон, про якого розповідається у Святому Письмі» [7, с. 116].

Міфологізуючи гуцульський світ, письменник легко розв'язує дилему міжетнічної взаємодії. Виявляючи схожості в образах автохтонних гуцулів до Інших націй, письменник продукує свій варіант етноімагологічної інтерпретації і вибудовує форму гетерообразного представлення. Цілком логічно, що навіть в історичних наукових студіях ця стратегія відзначається по-особливому, як відтворення етнонації в історичній перспективі: «Автор за допомогою лише кількох штрихів відтворює культурно-історичний палімпсест, де за окремими зовнішніми рисами проглядалося минуле і сучасне етнонацій» [5, с. 191].

До джерел оповідання «Опришок» Анна-Галя Горбач відносить твір Ю. Коженювського «Karpassyogale» та записи батька Л. фон Захер-Мазоха, шефа Львівської поліції, які у 1873 році він опрацював і видав як книгу мемуарів. Хоча у цих спогадах переважають неукраїнські поліційні справи, все ж серед них є один нарис про опришків, «в якому переказана історія Довбуша, його кохання до Дзвінки та її зрада й справа проти опришківської служби завербованих колишніх опришків» [4]. Ставлячи акцент на польських джерелах цього твору, оскільки навіть «дані про гуцульські повір'я» [4] він черпав саме з них, А.-Г. Горбач робить висновок: «<...> зі всього випливає, що він не студіював докладніше ні говірки, ні фольклору, ні демонології гуцулів» [4]. Проте це твердження не зовсім коректне, адже, як вказувалося вище, Захер-Мазох знав окремі фольклорні та літературні українські пам'ятки, зокрема тексти про Довбуша Ю. Федьковича, величезну кількість легенд, переказів, прислів'їв тощо. До таких належать: легенда про «загублену душу», ритуал полонинської ватри [7, с. 99], демонологічні фольклорні оповідки про «діда» [7, с. 101], летавицю [7, с. 83, 121], згадки про традиції Різдва, Святвечора, Водохреща [7, с. 114], Іллю Муромця [7, с. 118], легенди про Довбуша [7, с. 117], про присягу

на камені [7, с. 126], про Довбушів скарб [7, с. 127–128], про озеро-море Несамовите [7, с. 136], згадки та переробки пісень про Довбуша, коломийку та коломийковий танець [7, с. 132] тощо. Все це вказує на те, що з-посеред претекстових джерел твору були й українські варіанти. Враження про домінанту польськомовних впливів, а можливо тут варто виокремлювати й загальноєвропейські, посилюється та координується самим автором, який повсякчас проводить паралелі поміж українськими та світовими взірцями, який прагне розглянути гуцульський світ у перетинах та взаємовідображеннях Іншого – іншого етнотипу, образу, теми, мотиву, що, безперечно, є своєрідним варіантом літературної етноімагології. Тож українські Карпати відображають особливу «тугу», «предвічну поганську велич», «маєстатичність», на відміну від спокою, веселості і приязності Альп [7, с. 91], а з Чорногори видно перетин Сходу та Заходу, втомлену, ветху Західну Європу, якій опозиціонують «молоді і свіжі нації (Галичини. – А. С.), які щойно підводять голову, з первісним, дитячим сприйманням таємниць творення» [7, с. 138].

Завершує Захер-Мазох свою оповідь-обрамлення знову ж таки у Шопенгауерівському стилі, вдаючись до філософського песимізму. Сходження з карпатських вершин символізує повернення до грішного і потворного світу: «Підмною куріли комини хат, диміли смердючими димами міста, гарячково метушився людський мурашник, далеко внизу панувала Власність, Війна, Ненависть, Смерть, підневільна Праця і Розбій – цей виглянцуваний земний світ з його усміхненою нуждою» [7, с. 139].

Таким чином, інтертекстуальний простір оповідання «Опришок» сповнений різних претекстів, що виявляють свою присутність як у формі алюзій-деталі, так і відкритого цитатного запозичення. Проте його особливість полягає у тому, що в такий спосіб автор прагне реалізувати домінантну інтенцію – глорифікувати екзотичність гуцульського світу в контексті власного «міфу» Західної Європи, інших національних та культурних типів, показати його у просторі етноімагологічного взаємовідображення та сприймання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта Н. «Framenarratives» : рамкова структура оповіді, її види та функції / Наталія Бехта // Вісник Львівського ун-ту. Серія іноземні мови, 2012. – Вип. 19. – С. 29–36.
2. Федькович Ю. Добуш, або громовий топір і знахарський хрест / Ю. Федькович // Поетичні твори, прозові твори, драматичні твори, листи / Юрій Федькович. – Київ : Наук. думка, 1985. – С. 74–78.
3. Flasar I. Prof. Dr. Friedrich Anton Kolenati / I. Flasar // Vespertilio 2. – 1997. – P. 149–171 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ceson.org/vespertilio/2/2_19.pdf
4. Горбач А.-Г. Українська тематика в творчості Захер-Мазоха / А.-Г. Горбач // «Ї» : Незалежний культурологічний часопис. – 1995. – Число 6. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/nbtexts/horbach.htm>
5. Монолатій І. «Кожен з нас залишився на своєму боці огорожі...» (дилеми культури міжетнічної взаємодії крізь призму пам'яток літератури етнонацій Галичини і Буковини / І. С. Монолатій // Панорама політологічних студій : Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного ун-ту. – 2012. – Вип. 9. – С. 189–197.

6. Полубояринова Л. Н. И. С. Тургенев и Л. фон Захер-Мазох (к феномену «охоты») // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Серия 9. Филология, востоковедение, журналистика. – 2007. – Вып. 2 (II). – 346 с.
7. Захер-Мазох Л. фон. Опришок / Л. фон Захер-Мазох // Вибрані твори / Леопольд фон Захер-Мазох. – Львів : Літопис, 1999. – С. 80–139 с.

REFERENCES

1. Behta, N. (2012), “‘Framenarratives’: Framework tale, its types and functions” (“‘Framenarratives’: ramkova struktura opovidy, iyi vydy ta funktsii”), *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya inozemni movy*, issue 19, pp. 29-36. (in Ukrainian).
2. Fedkovich, Y. (1985), “Dobush or thunderous ax and wizard cross”, *Poetic works, prose works, letters* [“Dobush abo hromovi topir i znahkarski hkrest”, Poetychni tvory, prozovi tvory, dramatychni tvory, lysty), Naukova dumka, Kyiv, pp. 74–78. (in Ukrainian).
3. Flasar, I., (1997), “Prof. Dr. Friedrich Anton Kolenati” [“Prof. Dr. Friedrich Anton Kolenati”], *Vespertilio 2*, pp.149-171, available at: http://www.ceson.org/vespertilio/2/2_19.pdf (in Czech).
4. Horbach, A.-H. (1995), “Ukrainian themes in the works of Sacher-Masoch” [“Ukrainska tematyka u tvorchosti Sacher-Masocha”], “Yi”: *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys*, No. 6, available at: <http://www.ji.lviv.ua/n6texts/horbach.htm> (in Ukrainian).
5. Monolatii, I. (2012), “‘Each of us stayed on his side of the fence...’ (dilemma of ethnic interactive culture through the prism of ethnic literary relic of Galicia and Bukovyna)” [“Kozhen z nas zalyshyvsia na svoiemu botsi ohorozhi...’ (dylemy kultury mizhetnichnoi vzayemodii kriz pryzmu pamiatok literatury etnonatsii Galychyny i Bukovyny)”], *Panorama politolohichnykh studii: Naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, issue 9, pp. 189-197. (in Ukrainian).
6. Poluboyarynova, L.N. (2007), “I.S. Turgenev and L. fon Sacher-Masoch (the phenomenon of ‘game hunt’)” [“I.S. Turgenev i L. fon Sacher-Masoch (k fenomenu ‘okhoty’)], *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universita. Seriya 9. Filologiya, vostokovedenie, zhurnalistika*, issue 2 (II), pp. 50-55. (in Russian).
7. Sacher-Masoch, L-F. (1999), “Opryshok”, *Selected Works*, [“Opryshok”, *Vybrani tvory*], *Litopys*, Lviv, pp. 80-139 (in Ukrainian).

